

UDK 821.163.6.09Stritar J.

Blaž Kavšek

Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani

blaz.kavsek@ff.uni-lj.si

DODATEK K STRITARIANI: REVIZIJA PROCESA (PRE)VREDNOTENJA JOSIPA STRITARJA V SLOVENSKI LITERARNI ZGODOVINI IN KRITIKI

Anton Primožič je leta 1936 v Študijsko knjižnico Maribor oddal svojo korespondenco z Josipom Stritarjem. Poleg pisem se je ohranil tudi prepis treh pesmi, ki jih je Stritar vrezal v brezovo lubje. Eno izmed pesmi na lubju (prvo) je nekaj dni pred oddajo gradiva v knjižnico objavil časopis *Slovenec*. Janko Glaser je leta 1939 vse tri pesmi evidentiral, nobene pa ni objavil. Urednik France Koblar je v drugi knjigi Stritarjevih *Zbranih del* (1953) objavil zgolj prvo in tretjo, za drugo pa v opombi navedel, da se ni ohranila. V članku stritariani dodajam izpuščeno drugo pesem, se sprašujem, kako in zakaj je do njenega izpusta prišlo, predvsem pa podrobneje analiziram posebnosti obravnave Primožičevega gradiva v *Slovencu* in jo skušam umestiti v proces (pre)vrednotenja Stritarjeve osebnosti in dela v literarnoobdelovalnem segmentu literarnega sistema.

Ključne besede: literarno zgodovinoisje, pisemska korespondenca, Anton Primožič, literarno obdelovanje, empirična literarna veda (ELV)

In 1936, Anton Primožič donated his correspondence with Josip Stritar to Maribor's Study Library. Apart from the letters, it contains the transcript of three poems that Stritar carved into birch bark. A few days before the donation, one of them (the first one) was published by the newspaper *Slovenec*. Janko Glaser drew attention to these poems in 1939, but did not publish any of them. The editor of Stritar's *Zbrana dela* (Complete works), France Koblar, published the first and the third poem in the second volume (1953), but mentioned in a footnote that the second poem had been lost. In this article, I publish the second poem and consider how and why Koblar omitted it. Above all, I analyze the specifics of the treatment of the Primožič-Stritar correspondence in *Slovenec* and try to place it in the process of Stritar's (re)evaluation in the literary processing segment of the literary system.

Keywords: literary historiography, correspondence, Anton Primožič, literary, empirical study of literature

1 Uvod¹

France Koblar je v deseti knjigi *Zbranih del* Josipa Stritarja zapisal, da je treba »pregledu posameznih pisemskih skupin, ki ga podaja deveta knjiga [...], dodati, da so se v Študijski knjižnici v Mariboru našla nova pisma [Josipa Stritarja] dr. Antonu Primožiču«, ki »ne prinašajo sicer tehtnega gradiva, vendar dokumentarno dopolnjujejo pesnikovo življenje, zlasti njegovo skrb za sina.« (Koblar 1957: 415) Gradivo, na katerega se nanaša Koblarjeva opomba, je danes hranjeno v fondu s signaturo Ms 173.

¹ Razprava je nastala v okviru raziskovalnega programa P6-0239, ki ga je sofinancirala Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

Leta 1939 ga je popisal Janko Glaser za namen članka stritariana v Študijski knjižnici v Mariboru. V katalogu rokopisov UKM, ki je bil izdan leta 1978, piše, da je Primožič svoje gradivo v varstvo knjižnice oddal 1. 4. 1936 (Glaser 1978: 55).² Glaser je v opombi opozoril, da je knjižnično osebje pri pregledu in objavi delov gradiva prehitel anonimni dopisnik *Slovenca*, ki mu je sam Primožič »dal na razpolago svojo korespondenco s Stritarjem« (Anonim. 1936: 7). Čeprav v Glaserjevem članku piše, da so se »odlomki Stritarjevih dopisnic« prvič pojavili v *Slovincu* 9. 3. 1936 (Glaser 1939: 392), je po pregledu jasno, da je anonimni dopisnik svoje prepise iz korespondence v resnici objavil že 6. marca istega leta, ob priložnosti stoletnice Stritarjevega rojstva (Anonim. 1936: 7).

Vsebina arhivskega fonda Ms 173 je v *Zbranih delih* popisana korektno in opremljena s kritičnimi opombami. Edina očitna napaka urednika Koblarja je komentar, da se ena izmed pesmi, ki jih je Stritar vrezal v brezovo lubje in podaril Primožiču, ni ohranila. Prepis pesmi z lubja, ki ga je gradivu o Stritarju 12. 2. 1936³ dodal Primožič, je namreč dobro ohranjen in celo umeščen v posebno prilogo znotraj fonda. Vse pesmi so prepisane na isti list papirja, ki ga je uredil in opremil Primožič sam. Koblarjev izpust druge pesmi in navajanje prve in tretje pesmi v celoti torej pušča odprto vprašanje o naravi komunikacijskega šuma⁴ med arhivom in literarnozgodovinsko obdelavo.

Razen razlogov za nenavaden izpust ene izmed pesmi pa me bo v članku v nadaljevanju predvsem zanimalo, kako umestiti obdelavo Primožičevega gradiva v Glaserjevem članku in v *Slovincu* v sorazmerno dolg in kompleksen proces (pre)vrednotenja Stritarjevega življenja in dela v slovenski literarni zgodovini in kritiki. Ta proces je podrobno analiziral Jože Pogačnik, ki je kot alternativni korektiv enostranske recepcije Stritarja naredil karakterološko študijo, s katero naj bi predstavil legitimno podobo pesnikovega življenja in dela. V članku predlagam drugačen pristop k reviziji recepcije Stritarja, osnovan tudi na publicističnem gradivu, ki ga Pogačnik onkraj nekaj temeljnih člankov v LZ in DiS, ni upošteval. Pokazal bom, kako so se v literarni zgodovini in predvsem kritiki skozi čas spreminjale strategije (pre)vrednotenja osebnosti in dela Josipa Stritarja.

Ker me v razpravi zanimajo metabesedila, ki so rezultat dvoje vrst literarnoobdelovalnih dejavnosti, tj. literarne kritike oz. kulturne publicistike in literarne zgodovine, je treba vsaj na kratko osvežiti »kontekstualno« pojmovanje literature. Ta je v empirični in sistemski literarni vedi pojmovana kot socialni sistem, ki je iz dveh vrst komponent: »sistemske baze, kamor uvrščam korpus jezikovnih tekstov, t. i. leposlovje, in skupek komponent, ki so v določenem momentu usmerjene na bazo. Sem prištevamo proizvajalca, posrednika ter sprejemnika in obdelovalca.« (Perenič 2008: 125) Na ravnilo literarnega obdelovanja sodi večina gradiva, ki ga analiziram. Skozi analizo se med drugim potrdi, kako dejavnosti literarnih kritikov oz. recenzentov in literarnih zgodovinarjev, ki »lahko zastopajo bodisi interese avtorjev (npr. prijateljski krogi, literarne

² V inventarnem katalogu rokopisov iz 1959 sicer piše, da je Primožičeva korespondenca v zbirko prispela nekoliko pozneje, in sicer 9. 5. 1936.

³ Priloga na koncu članka.

⁴ Na temo tovrstnih šumov tudi članek Perenič 2019 v tej številki revije.

skupine in društva) bodisi založnikov ali stopajo na stran večinskega bralstva« (Perenič 2010: 178–79), prispevajo k oblikovanju podobe literarnega ustvarjalca.

2 Zgodovina popisovanja gradiva v Študijski knjižnici Maribor

Razloge za precej kaotično uporabo Primožičevega gradiva je treba iskati v spremenjaju popisnih metod mariborske knjižnice. Knjižnica evidenčne strukture, podobne takšni, kot jo ima danes, ni dobila do leta 1959, ko je Janko Glaser, takrat že upokojeni ravnatelj, ustvaril inventarno knjigo rokopisov. Prve poskusne kataloge je sicer izdeloval Davorin Žunkovič v začetku 20. let 20. stoletja, vendar se niso ohranili. Leta 1923 mu je mariborski občinski svet priskrbel sodelavko, rusko emigrantko, kneginjo Elizabeto Obolensko. Naslednje leto (formalno je položaj nastopil 1925) pa je prišlo do ene najpomembnejših odločitev v zgodovini rokopisne zbirke UKM, saj je na mesto bibliotekarja stopil Janko Glaser, medtem ko je Žunkovič prevzel vodstvo uprave. Glaser je takoj navezal stik z Jankom Šlebingerjem, takrat ravnateljem Licejske knjižnice v Ljubljani, ki je leta 1931 postal ravnatelj ljubljanske Študijske knjižnice (Hartman 1978: 8–10).

Hitro širitev in vedno boljšo organizacijo mariborske študijske knjižnice pod Glaserjevo taktirko je ustavila nacistična okupacija. Glaserja so odstavili in izgnali v Srbijo, knjižnično gradivo pa razbili na več kosov. Okrog tri tisoč nemških knjig so okupatorji zadržali za nacistično ljudsko knjižnico (Stadtbücherei Marburg an Drau), več skladov so poslali v štajersko deželno knjižnico (Steirmärkische Landesbibliothek) in v Südostdeutsches Institut v Gradcu. (Hartman 1978: 12) Tu bi bilo morda smiselno iskati razloge za Koblarjev nejasen izpust druge pesmi, saj je gradivo zbiral ravno v poznih 40. letih, ko je bila knjižnica še precej neorganizirana (Pogačnik 1963: 24). Vendar bi bilo to po drugi plati razumljivo zgolj, če bi izginile vse tri pesmi, ki so bile na istem listu papirja in razen v članku v *Slovincu* niso bile objavljene nikjer drugje. Razlog za izpust druge pesmi torej ostaja uganka.

Takoj po koncu vojne je osebje knjižnice ob pomoči ravnatelja mariborskega muzeja Franja Baša hitro začelo vračati odpeljane knjige in ponovno konsolidirati študijsko knjižnico. Iz izgnanstva se je vrnil tudi Glaser in ponovno prevzel vodenje zbirke. Po premostitvi nekaj ovir (zvezni zakon iz leta 1953 je ukinil pravico do obveznih izvodov, ki jo je knjižnica sicer pridobila z ministrsko uredbo 1945) je knjižnica spet zaživela, Glaser, ki se je leta 1959 formalno upokojil, pa je honorarno ostal njen glavni urejevalec do smrti leta 1975, ko je bil izdelan aktualni katalog knjižničnega gradiva. Istega leta je bila v Mariboru ustanovljena univerza, knjižnica, ki je pri ustanovitvi aktivno sodelovala, je dobila svoje današnje ime, Univerzitetna knjižnica Maribor (Hartman 1978: 13–22).

3 Članek anonimnega avtorja v *Slovincu* in kako »Stritar ubistvu ni bil pesnik«⁵

Prvič so se odlomki iz Primožičeve korespondence s Stritarjem v javnosti pojavili 6. marca 1936, ob stoletnici Stritarjevega rojstva, ki jo je *Slovenec* ovekovečil s celostranskim prispevkom. Avtor članka je podpisan z inicialkama V. B.⁶ Članek je sestavljen iz dveh delov. Prvi del je komentar Stritarjevega slovanstva in njegove (ne)umetniškosti, v drugem delu (Odlomki iz Stritarjevih dopisnic) pa je avtor članka izpostavil nekaj kratkih izsekov iz korespondence s Primožičem. Manipulativen izbor citatov iz pisem prikaže pesnika kot čemernega starca, obsedenega s tem, da so ga slovenski rojaki pozabili. Citati so odstranjeni iz konteksta, ki intenziteto Stritarjevih izjav pogosto močno ublaži. Izjave, citirane v *Slovincu* so:

»Jaz nimam te sreče. Moji rojaki so me poslali v pokoj – brez pokojnine ...« [...] »Srečen mož! »Non cuivis homini adire Corinthum!« Lani po Italiji in letos po Grški. Jaz pa čepim tu v svojem Aspangu in čakam svojega konca.« [...] »Saj veselja je zdaj sploh malo na svetu, vsaj meni, čemernemu starcu se vidi tako. Ko bi se človek mogel odvaditi tistega nesrečnega premišljevanja!« (Anonim. 1936: 7).

Kot primer konteksta, ki ublaži intenzivno užaljenost Stritarjevih izjav, citiranih v *Slovincu*, navajam pismo, iz katerega prihaja zadnji del zgornje citatne verige, ki je sicer v celoti vzpodbudno. Začne se takole:

Zdaj bo pa že čas, da se zopet malo oglasim. Od 10. maja počenši bivam zopet v Aspangu, kar mi dobro de! Moje telesno stanje je, hvala Bogu, povoljno, dušno se boljša v svežem zraku in selskem pokoju [...] Z Gregorčičem si pridno dopisujeva, mož je silno ljubezniv, pa malo – fantasta! Poslal mi je poslednji zvezek svojih pesmi in za binkošti košek goriških češenj, oboje izborno (si licet...) (Ms 173).

To pismo, za katerega se na podlagi zamejitve citata v *Slovincu* zdi, da se konča z: »odvaditi tistega nesrečnega premišljevanja«, ima vrstico pod glavnim tekstom celo dobrovoljen pripis »Toda lamentacije ne!« (Ms 173).

Tendenciozna izbira citatov skupaj s komentarjem v prvem delu članka prikaže Stritarja kot »vzgojitelja«, »profesorja«, »pedagoga« z »nepesniško notranjostjo«, ki je z zastarelo vizijo »svetobolja« škodoval slovenskemu slovstvu in si ga je zato bolj primerno zapomniti kot aktivista, ne pa kot umetnika. (Anonim. 1936: 7) Avtor članka najprej zgolj namiguje na Stritarjev neumetniški značaj, zatem pa to eksplicitno zatrjuje. Povezuje ga z vajejci, vendar ga vidi kot njihovega neustvarjalnega sopotnika, ki je zato, da bi lahko postal pesnik, za razliko od ostalih moral trdo delati. Od njih se razlikuje po motivaciji za umetniško ustvarjanje, saj je pesnik postal »šele pod silo razmer« in ne zaradi divjanja »pesniškega duha«. Opozarjam tudi na poudarek dopisnika o Stritarjevi

⁵ Anonim. 1936: 7; Opozarjam še na en članek, ki je bil objavljen na stoletnico Stritarjevega rojstva in v katerem avtor, literarni kritik in zgodovinar Tine Debeljak, dvomi v Stritarjevo umetniškost: »Ob težnji torej, prenesti v slovensko književnost evropsko povest, je ob pomanjkanju lastnega ustvarjajoče duha prevzema že izdelane vzorce ter njih vsebino samo oblekel v naš kraj, ne pa po naše preživel. Njegov »Zvon«, prva slovenska leposlovnna umetnostna revija, je sicer ob prvaškem nezanimanju za umetnost in zlobnih napadih na Levstika prenehal, toda to dejstvo je zbudilo v Stritarju pesniško moč, ogenj, ki ga sicer uglajeni, fini gospod ni izkazoval.« (Debeljak 1936: 269).

⁶ Po SBL prispevka ni mogoče enoznačno pripisati nemu avtorju.

»pasivnosti«, ki je na koncu 19. stoletja postala stalna opazka v kritiki njegovega dela (podrobneje v enem izmed naslednjih poglavij):

V osmi šoli je stopil iz zavoda ter bil sošolec znane plejade »Vajevcev«, Jenka, Erjavca, Tuška, Mandeljca, Brila, ni pa stopil v njih krog, ker pač ni čutil v sebi pesniškega duha, ki bi mu razganjal srce kot Jenku in drugim: dokaz, da Stritar ubistvu ni bil pesnik, ter da je pozneje postal šele pod silo razmer, kažoč, kakšna naj bo umetna poezija [...] Pač pa je že kot osmošolec pasivno užival lepoto Levstikovih pesmi in jo znal pravilno ceniti (Anonim. 1936: 7).

Dunajski soneti so po mnenju dopisnika bolj aktivistični kot avtentično umetniški. Stritar je pisal iz ogorčenja, vendar to ogorčenje ni bilo pesniško, umetniško, temveč politično. Postal je pedagog in podlegel zastarelim idejam, ki so okrnile literarni razvoj slovenskega naroda:

V teh sonetih je Stritarju njegovo nepesniško notranjost razvnelo pravo srčno ogorčenje, ki je njegovi didaktični maniri dalo poleta in intimnosti, ter danes veljajo za najlepši plod Stritarjevega peresa [...] Ko je L. 1876 zopet začel s svojim »Zvonom«, je bil že vse preveč profesor, pedagog, ter je svojo prozo, esej in svojo poezijo že vse preveč vpregel v voz poučnega vzgajanja naroda, obenem pa je že vse preveč podlegel takrat že niti več sodobnemu »svetožalju«, kar je njegovim stvaritvam v času nastopajočega realizma dajalo »osladno noto«, sentimentalno čustvenost (Anonim. 1936: 7).

Tik preden se komentar prvega dela prevesi v precej manipulativen izbor citatov v drugem delu, je »projekt« Stritarjevega razvrednotenja še okrepljen; dopisnik njegovo pesništvo označi zgolj za tehnično podvzetje, rimanje, stihoklepstvo,⁷ v njegovi prozi ne prepozna umetniškosti, ampak jo razume kot rezultat prirejevalskega truda:

Ko se danes spominjamo Stritarja stoletnika, ne mislimo nanj kot pesnika – saj je vsa njegova pesem potekla iz čudovite zmožnosti rimanja, iz napora dati Slovencem čisti pesniški jezik, iz vzgojnega in idejnega razloga, ne pa iz najbolj notranjega intimnega doživetja, tudi ne mislimo nanj kot pisatelja povesti, povzetih po tujih zgledih, ki imajo same na sebi sicer večjo vrednost – zlasti stilistično – kot pa so jo imeli kot dokumenti preteklega časa: ne na pisatelja dramatičnih skic in pesniških monologov. Mislimo predvsem na njegovo politično pesem ter na njegovo literarno vzgojno šolo, ki je bila – po Čopu – prva javna šola pri nas (Anonim. 1936: 7).⁸

Formo vrednotenja Stritarja v članku v *Slovincu* bom v poglavju, ki bo sledilo še kratkemu povzetku Glaserjevega komentarja Primožičevega gradiva, umestil v širše zastavljen »proces razvrednotenja Stritarjevega dela, posebnosti in pomena«, ki ga je literarni zgodovinar Jože Pogačnik v doktorski disertaciji zamejil z Levčevimi in Levstikovimi hvalospevi iz 60. let 19. stoletja, ter Ocvirkovo negativno oceno iz 50. let 20. stoletja (v Pogačnik 1963: 6). Pogačnik je enosmerni recepciji Stritarja poskusil zoperstaviti alternativo v obliki podrobne adlerjanske karakterološke študije. Namesto

⁷ O negativnem vrednotenju didaktične poezije in »stihoklepstvu« glej: Kavšek 2018: 630. Pomembno za kasnejšo analizo dinamike Stritarjevega prevrednotenja je tudi to, da je sam Stritar didaktični poeziji odvzel umetniško legitimnost, saj didaktičnega pesnjenja po njegovo »res ne moremo smatrati za pravo.« (Stritar 1885, 364).

⁸ Besedi »pesnika« in »pisatelja« sta v originalnem tekstu posebej poudarjeni.

radikalne psihologizacije bom predlagal drugačen alternativni korektiv, s katerim bi lahko razumeli nekatere elemente Stritarjevega prevrednotenja.

4 Glaserjeva evidenca pesmi iz 1939 in komentar Stritarjevega »abstraktnega« slovanstva

Separat dvajsete številke *Glasnika Muzejskega društva za Slovenijo* hrani NUK. Na platnici ima pripis, datiran s 15. 1. 1940: »Univerzitetni biblioteki v Ljubljani«. Pod njim je podpisan Janko Glaser. Glede na tesno sodelovanje Glaserja in Šlebingerja predvidevam, da je prvi drugega opozoril na Primožičevo gradivo v mariborski knjižnici. Mariborski knjižničar je gradivo v članku opremil s kratko zgodovino Primožičevega poznanstva s Stritarjem, predvsem pa se je posvetil Stritarjevemu odnosu do slovanstva in komentiral njegovo »nerealistično« naravo. Menil je, da je na pesnika močno »vplivalo trajno življenje v tujem okolju, čeprav se tega morda ni zavedal« in da »je – naravno – slovanstvo imelo prostor tako rekoč samo kot ideja«. Stritarjevo politično zmedenost je razumel s pomočjo »pesnikovih življenjskih okoliščin - kolikor seveda ta abstraktnost ni izvirala že is Stritarjeve narave same, po kateri je bil izrazit nerealist«. Dodal je, da se »ob njegovih medvojnih verzih marsikje čudimo, iz kako povprečne perspektive - perspektive dunajskega meščana - gleda pesnik na svetovne dogodke« (Glaser 1939: 392).

Ob koncu tega komentarja in krajšega popisa gradiva pa je Glaser evidentiral vse pesmi na brezovem lubju:

Zanimive in svojevrstne so čestitke, ki jih je napisal pesnik dr. Antonu Primožiču ob imenovanju za vladnega svetnika (1904), ob njegovem odhodu v Dalmacijo (1913) in 20. julija 1917. Napisal jih je na – brezovo skorjo: prvi dve na skorjo, ki jo je odlupil, zravnal ter pritrdil v okvirček iz vrbovih vej; zadnjo na 11 cm dolg, pokonci postavljen kos brezovega debla, h kateremu je spodaj kot podstavek, zgoraj pa kot zaključek pritrdil dva primerna komada drevesne gobe. Za idilično razpoloženega pesnika vsekakor značilna domislica! (Glaser 1939: 392).

5 Proces Stritarjevega prevrednotenja v slovenski literarni zgodovini in kritiki

Skoraj sto let med Levcem in Ocvirkom sta slovenska literarna zgodovina in kritika, z izjemo nekaj osamljenih glasov, Stritarja vztrajno kritizirali. Pogačnik je recepcijo slovenskega klasika razdelil v tri obdobja: osebno-doživljajsko, znanstveno-analitično in esejistično. Analiziral je široko paleto tekstov znotraj sfere recepcije z obdelavo, poudaril je tudi razliko med literarnoobdelovalno dejavnostjo, ki naj bi producirala metaliterarna besedila, in publicistiko. Kot temeljno značilnost prvega obdobja je navedel preslikavo napetosti iz politične v literarno sfero. Večina ocen Stritarjevega delovanja v tem času naj bi bila motivirana predvsem z medstrankarsko sovražnostjo slovenske družbe. Stritarjev umik iz slovenskega kulturnega življenja v 90. letih 19. stoletja naj bi kritikom omogočil objektivnejši pristop k t. i. Stritarjevemu »problemu«. Kritike tega obdobja zato v Pogačnikovi shemi spadajo v znanstveno-analitično fazo.

Pozitivistična objektivnost druge faze pa naj bi postala temelj tretjemu, esejističnemu obdobju, v katerem naj bi o Stritarju presojali »samó s književno-zgodovinskih vidikov« (Pogačnik 1963: 185–86). Članek v *Slovincu* bi sodeč po Pogačnikovi shemi spadal v esejistično obdobje, ki se je rešilo politične dimenzije literarnega vrednotenja. V nadaljevanju ugotavljam, da to ne drži in da gre ravno pri vrednotenju v članku iz 1936 za sorazmerno neposreden rezultat sprememb v političnem sistemu.

Zgoraj povzeto tridelno shemo bom v članku zato (pa tudi zato, ker gre za precej jasno teleologijo) priredil. Pogačnik se je osredotočil na »močno subjektivno obarvanost« in »negativno enosmernost« literarnovedne in literarnokritiške recepcije Stritarja. Podoba Stritarjevega dela je po njegovem zmes »resnice in legende«, kar je posledica dolgega ignoriranja provenience njegovih estetskih pogledov in vztrajnega zatekanja k neresnicam oz. polresnicam o njegovem delovanju (Pogačnik 1963: 6–7). Dokazoval je, da Stritar ni bil samo praktik, ampak da sta »obseg in globina« njegovih opazanj dokaz, da se je opiral na močne evropske literarnovedne miselne tokove, na podlagi katerih je gradil svojo originalno estetsko teorijo (Pogačnik 1963: 92–93). Kot alternativo več kot stoletje dolgemu poenostavljanju Stritarjevih estetskih pogledov je zato na podlagi načel Adlerjeve psihologije sestavil »karakterološko strukturo Stritarjeve osebnosti«. Pesnikov značaj je razumel kot »integrirano enoto vseh bioloških in psiholoških funkcij v njihovi vzajemni igri«. Primerjava več točk v življenju objekta naj bi ga pripeljala do »gibalne linije«, njenega »ritma in energije«, s čimer naj bi legitimno osvetlil izvore in razvoj Stritarjevih estetskih nazorov ter prekril skoraj stoletje dolgo nereflektirano recepcijo pesnika (Pogačnik 1963: 33–34).

6 Strategije literarnega prevrednotenja

Literarnozgodovinska in literarnokritiška obdelava Stritarja je bila dolgo sestavljena iz nekakšnih polresnic ali celo neresnic; podrobne analize Stritarjevih estetskih nazorov pa so bile redke. Večkrat je bil potisnjen v vlogo »grešnega kozla« in do tega je lahko prišlo zgolj tako, da so literarni kritiki in literarni zgodovinarji nekatere elemente njegovih sicer kompleksnih pogledov na umetnost močno poenostavili.⁹ Pri »korigiranju« takšnih praks se tudi Pogačnikov psihološki pristop ne zdi idealna rešitev, saj predlog, da bi se bilo do resnice mogoče dokopati z analizo mladostnih izvorov Stritarjeve »občutljivosti« in iskanja »srčike njegove osebnosti«, ni prepričljiv (Pogačnik 1963: 35–40). Zato predlagam pregled strategij, s katerimi so v posameznih obdobjih obravnavali Stritarja. Literarni kritiki in literarni zgodovinarji so se v »projektu« njegovega prevrednotenja poslužili različnih strategij izjavljanja. Vsebina negativnih sodb o Stritarju, ki se očitno niso napajale z natančno analizo njegovih tekstov, je zato dobro gradivo za analizo nevrtaščičnih mest obdelovalnega segmenta literarnega sistema.

Osredotočil se bom predvsem na zanikanje statusa umetniškosti, ki se v nasprotju s Pogačnikovimi ugotovitvami jasneje artikulira šele v letih po 1. svetovni vojni s

⁹ Podobno modno in nereflektirano zavračanje Mahničevega dela je analiziral Ivo Kerže v svoji magistrski nalogi Mahničeva estetika in literarna kritika (2018).

komentarji Ivana Prijatelja, ki so spremljali spremno študijo Stritarjeve antologije.¹⁰ Opozarjam na Prijateljevo poudarjanje Stritarjeve »pasivnosti« oziroma »receptivnosti«,¹¹ kar izpostavlja tudi članek anonimnega pisca v *Slovincu*:

Stritar je receptivna narava, ki pasivno premišljuje in jo od rane mladosti spremlja želja po miru. [...] Ne gre med ljudi, ne meša se z njimi, ne živi v njihovem duhovnem svetu. On je in ostane profesor. Stritar torej ni človek samogibne impresije, mavreč analitik z umetniško izobrazbo, ki vse gradi iz svojih teorij, gradi čudovito, napredno, dobro, blago. Za življenje z njegovim kaotičnim neredom in nenavadno, pogosto grobo raznovrstnostjo, mirne, veličastne dvorane njegove idealne umetnosti ostajajo zaprte (v Pogačnik 1963: 20).

Zgodnejša primera podobnega očitka o odsotnosti umetniškosti zasledimo le v objavi Josipa Tominška iz leta 1906 (posredno): »A Stritar ni bil le presojojoč, ampak absolutno ustvarjajoč duh.« (LZ 1906: 336) in v Cankarjevi kritiki Antona Aškerca. Slednjega je Cankar skupaj s Cimpermanom in Stritarjem postavil nasproti »poetičnemu duhu« Prešerna in Jenka (eksplicitno umetniškosti ne omenja):

Zato je naravno, da taki liriki prisegajo na Stritarja in Cimpermana, a ne na Prešerna in Jenka [...] Prvo jim je filistrska natančnost v zunanji obliki, za vse druge se prav malo brigajo; zakaj poetike jih pač poučujejo o raznih vrstah rim, verzov in kritik, poetičnega duha pa jim ne morejo dati in jim takisto ne morejo odpeti oči in srca, da bi videli in čutili življenje, ki polje in vrvi okrog njih, ne pa da bi sanjali o solnčnosvetlem, po vijolicah duhtečem, izmišljenem svetu (Cankar 1896: 624).

Ovrednotenje Stritarja kot neumetniške figure v času, ko je nastal članku anonimnega avtorja v *Slovincu*, torej še ni imelo dolge zgodovine. Kot enega izmed pomembnejših tekstov osebno-doživljajske faze je Pogačnik omenil tekst Frančiška Lampeta, ki naj bi »povzema Mahniča in skušal učitelja prehiteti s tem, da nekako dvomi v Stritarjevo umetništvo.« (Pogačnik 1963: 15). Lampetov tekst, na katerega se nanaša komentar, zagovarja ravno obratno stališče in kaže, da se taktike razvrednotenja, ki temeljijo na Stritarjevi umetniškosti, takrat še niso dokončno oblikovale. Lampe piše (izraz »od nog do glave« se pojavi tudi v Levčevem članku iz 1867, ki spada v obdobje, v katerem Stritarjev umetniški status vsekakor ni bil pod vprašajem): »Gosp. Stritar je pisatelj od nog do glave, neznatno stvarico ti zna zanimivo opisati, da te nehotečega zanjo navdušiti. Njegova nevezana beseda lepa, jasna, lahka in hkrati govorniška.« (Lampe 1889: 177).

V periodiki iz istega obdobja (poznih 80. let) kljub pogostim kritikam Stritarja, ki so bile vezane predvsem na njegovo ostro idealistično obsodbo naturalizma, ni zaznati

¹⁰ Napotujem tudi na kasnejše Slodnjakove komentarje iz *Geschichte der slowenischen Literatur*, ki jih v članku sicer podrobneje ne obravnavam (Slodnjak 1958: 193–196).

¹¹ Posebej zanimivo opazko o Stritarjevi pasivnosti lahko najdemo tudi v razpravi Borisa Merharja iz 1933, kjer avtor prijateljstvo med Stritarjem in Levstikom s pomočjo Junga primerja z razmerjem moškega in ženske. Stritar je v tem razmerju seveda ženska (Merhar, 1933).

komentarjev, ki bi mu odrekli status umetniškosti.¹² V *Slovanu*, ki Stritarja v tem obdobju sicer pogosto tudi kritizira, so vsi negativni komentariji pospremljeni ravno s priznanjem njegove nezanimljive umetniškosti:

Ali Stritar je vendar pravi pesnik, v najnežnejšem šepetanju srca do ostre satire povsodi gospoduje pesniška moč (Anonim. 1887: 44).

Zadnji mu je najimenitenjši in kar veli o Prešimu, »da mu je disharmonija (med idealom in svetom) vir globoke srčne otožnosti in neskončnega hrepenenja«, govoril je Stritar gotovo tudi kot pesnik iz svoje pesniške duše in zanj velja v nekem smislu ta izrek celo bolj nego za Prešima (Anonim. 1887: 29).

Od prvega pojava na književnem polju pa do sedaj vidimo sicer, da si je Stritar ohranil svojo odločno individualnost, vidimo, da mu gospoduje pesniško srce, vidimo pa tudi, da bi se ognil marsikaterim napadom ter bi bil koristil še več, ko bi bil sem ter tja bolj osredotočen in bi bil menj mislil na »deveto deželo« (Anonim 1887: 92).

Zanimivo je, da so ravno Stritarjevi pogledi na položaj ustvarjalca v družbi pomagali vzpostaviti elemente literarne paradigme, ki ga je na koncu (torej na začetku 20. stoletja s Prijateljevimi komentariji, člankom v *Slovencu* in kasneje s Slodnjakom in Ocvirkom) zavrnila in ga predstavila kot njihovo utelešeno nasprotje. Pesnik namreč po Stritarjevo »ni kaka posebna, tuja prikazen«, saj ima iste čute, kakršne imajo drugi, vendar pa je »od stvarnika prejel neko stvarilno moč, da ti čuti dobe v njem življenje in obraz - žive in dorasle tako rekoč stopijo te podobe iz njegovega osrčja na dan in razveseljujejo druge, ki smo »fruges consumere nati«.« Danosti pesniškega poklica so »nebeški dar« in »kdor ga ni prejel ob svojem rojstvu - njemu je zastoj vse prizadevanje in hrepenenje - ostal bo večno nem.« Pesnik čuti »živeje [...] ko drugi ljudje.« (Pogačnik 1963: 60–61). Od povprečnih ljudi ga loči, da:

čuti vse bolj krepko in živo, svoje čute in tuje; žalost in veselje, ljubezen in hrepenenje [...] to je seveda poslanstvo - dar ga loči od nas, ki ga ni pridobil z nikakim trudom in ukom, dar božji, da more z rešilno besedo dati duška preobilnosti svojih čutov (Stritar 1894: 397).

Vlogo pesnika je Stritar v pismu prešernoslovcu Avgustu Žigonu postavil v kontrast z vlogo »učenjaka«, pedagoga, torej ravno statusu, ki ga je pridobil v naslednjih sto letih literarne zgodovine in kritike, verjetno najjasneje artikuliranem v dotičnem članku v *Slovencu*:

Pesem se mi zarodi brez moje volje, in ko je enkrat godna, izide na beli dan, kakor dete mater iz telesa. Nič načita in preudarka, nič priprave in poprave! To se bo morda čudno zdelo učenjaku, ali tako je (Stritar 1894: 397).

Umetnost je spontana. Pesem, piše Stritar, se v pesnikovi duši rodi brez načrtovanja:

¹² Treba je poudariti, da v poznih osemdesetih letih tudi Stritarjeva mržnja do naturalizma nikakor ni bila neobičajna. Celotisti, ki so bili pri sumničavi držbi do tega literarnega trenda previdni, so poudarjali, da ga sami nikakor ne podpirajo. Kot primer izsek iz predavanja Frana Svetiča: »Slovstveni ukus, o katerem govori ta sestavek, je pri večini čitajočega občinstva in leposlovnih sodnikov na slabem glasu. [...] Po tem, kar se je že izjavilo, sklepa se morda, da je pisalec tega sestavka pristaš naturalističnega nauka, da hoče nanj opozarjati in ga širiti [...] Ne! Tudi pisatelj je protivnik tega ukusa in mu nikakor ne prisoja trajne moči.« (Svetič 1888: 360–361).

Če si ti, ki ti srce teže taki čuti, pesnik, ne bode ti dolgo trpeti; začelo se ti bo nekako čudno gibati v prsih; pesem, sam ne veš prav, kako, se ti je rodila, privre ti iz njih, in – lahko ti je srce. In čudno! Ti, ki čutiš enako, pa si rojen nem, čuj beri tako pesem (Stritar 1894: 397).

Začetna fascinacija nad Stritarjem je zanimiva tudi zaradi absolutnega kontrasta s kasnejšimi negativnimi sodbami njegove osebnosti in dela. Fran Levec je v pismu Janku Kersniku leta 1867 zapisal:

Njegovim besedam pa bolj verujem, kot Mojzesovemu Pentatevhu. Ta človek je zlatega denarja vreden, pozna vse literature na svetu, ima estetiko popolnoma v glavi in vrh tega veliko zdrave pameti, bistrega uma, čutečega srca in neko posebno moč jezika. Umetnik je od nog do glave (v Pogačnik 1963: 5).

Pomenljiv je predvsem zadnji stavek citata, ki Stritarju samozavestno pripisuje vlogo umetnika: »od nog do glave« se v istem kontekstu ponovi v zgoraj navedeni Lampetovi oceni iz 1888. Besedna zveza »od nog do glave«, nanašajoča na umetniškost, se v publicistiki slovenskega prostora sicer bolj pogosto pojavlja šele po letu 1900:

Gospod Škerjanec je bil umetnik od nog do glave, razumel se je na gledališče od vseh strani, na petje in godbo, slikarstvo in kiparstvo, znal je vse ocenjevati, kakor mu je kdo naročil, ter pisati pesmi in povesti, sestavljati časnikarske anonse in reklamne tablice – od česa je pa živel pravzaprav, ni vedel povedati nikdo (Anonim. 1913: 2).

Gotmanov Grogec, to vam je bil mojster! Ali kaj je to, mojster; bil je še več, bil je umetnik od nog do glave (Anonim. 1871: 186).

Komaj devet let je drobljancu, pa je že umetnik od nog do glave (Anonim. 1939: 10).

G. Prochazka je umetnik od nog do glave; o njem torej tudi ni treba nič pisati (Anonim. 1901: brez paginacije).

Umetnik od nog do glave ima Ondřiček res mehanizem goslanja v popolni oblasti, vsaka mišica, vsak živec je v službi umetnosti (Anonim. 1906, brez paginacije).

Treba je sicer poudariti, da je Stritar po svoji bitki z naturalizmom deloma res spremenil svoje nazore in se je kočljivosti spremembe močno zavedal:

Dobro vem, kaj se bode še očitalo novemu mojemu nauku. Zlasti plemenito misleči in rahločutni ljudje porekó mi, da jaz s svojimi zahtevami in nasvet nekako ponižujem umetnost; da jo hočem nekako ukleniti v koristnostni jarem; da hočem juho in močnik kuhati s svetim ognjem navdušenja in pozejije; da bode vse leposlovje, če pojde po moje, nekako hlapčevsko, goloroko, vsakdanje (Stritar 1885: 416).

7 Zaključek

Razlog za Koblarjev izpust druge pesmi na brezovem lubju ostaja neznan. V mari-borski knjižnici nič ne namiguje na to, da bi kadarkoli obstajal dokument, na katerem pesmi ne bi bile prepisane na isti list papirja, niti se ne zdi, da bi razlog lahko tičal v razvoju načinov popisovanja gradiva. Urednik *Zbranih del* je pesem najverjetneje preprosto prezrl.

Na podlagi periodizacije različnih strategij literarnoobdelovalnega vrednotenja Stritarjeve osebnosti in dela lahko predlagam odgovor na vprašanje, zakaj je prišlo do postopne spremembe v osnovni argumentacijski liniji teh vrednotenj. Če so do leta 1918 skoraj vsi obravnavani teksti Stritarja kritizirali, v nobeni (z izjemo Cankarjeve kritike) ni najti dvoma v Stritarjev status umetnika. Šele po padcu Avstro-Ogrske je takšen dvom mogoče zaslediti v Prijateljevih komentarjih in v *Slovincu* (tudi v *Mladiki*). Še bolj pomembna je eksplicitnost, s katero je dvom izražen, saj kaže, da je bilo v tridesetih letih, ko sta bila napisana članka, besedišče odvzema umetniškosti že sorazmerno obširno. Sploh članek v *Slovincu* se bere se kot nekakšen manifest »projekta« Stritarjeve degradacije iz statusa legitimnega umetnika v status pedagoga.

Kritika Stritarja se je na (ne)umetniškost prvič osredotočila šele, ko je ideja slovanstva izgubila svojo aktualnost. Avstro-Ogrska je leta 1918 razpadla in tudi razmejitve med starslovinci in mladoslovinci, nemškutarji in slovanofili, klerikalci in liberalci, so deloma izgubile svoj kontroverzni naboj. Čas prve Jugoslavije je bil navsezadnje čas nenavadnih koalicijskih povezav. Zato se Lampe v svoji kritiki iz leta 1867 nikakor ni pripravil okleniti prepričanja, da Stritar ni umetnik, vendar ga napada s popolnoma drugačnimi očitki, ki so svojo moč in pomen črpali iz popolnoma drugačnih okoliščin v literarnem sistemu. Stritar je v šestdesetih in sedemdesetih letih 19. stoletja postal prvak mladoslovencev in dejansko odločilno vplival na razvoj slovenskega literarnega sistema. Ob spremembi dinamike med političnim in literarnim sistemom in s tem izgubi legitimacijske matrice, je izgubil tudi umetniški status, ki je bil v njegovem primeru močno, morda najbolj od vseh slovenskih klasikov, povezan z njegovo politično vlogo. Šele po koncu prve svetovne vojne, posebej pa v 30. letih 20. stoletja, ko je ideja južnoslovanske skupnosti, predvsem zaradi pritiskov, ki so se udejanjili v sprejetju vidovdanske ustave in uvedbi diktature, med Slovenci v veliki meri izgubila privlačnost, se je lahko »projekt« Stritarjevega prevrednotenja izoblikoval v tako jasnih terminih, kot jih najdemo v članku v *Slovincu*.

Priloga

Tendenciozno izbiranje citatov iz delov Primožičevega gradiva za objavo v *Slovincu* je na rokopisnem gradivu pustilo tudi čisto fizične posledice oz. poškodbe, kjer mislim na pripise s svinčnikom. Mogoče je pokazati, da je prepis treh pesmi, od katerih naj bi bila druga izgubljena, preko vseh faz obravnave gradiva ostal na istem listu papirja, vložnem v prilogo. Gradivo je namreč poleg Stritarjevega peresa popisano tudi s tremi odenki svinčnika. Prvi, najtemnejši, gotovo pripada Glaserjevemu pisalu, saj so z njim zapisana zgolj arhivska oštevilčenja pisem. Druge oznake, zapisane s svinčnikom srednje svetlega odtenka, pripadajo Primožiču, kar je dokazljivo ravno zaradi priloge, v kateri se nahaja prepis pesmi na lubju, ki mu je Primožič pripisal:

Prepisal Dr. A. Primožič

Gornje je prepis originalnih stihov, ki jih je Stritar napisal na lubu breze in postavil deloma (2 in 3) v okvir, ki ga je sam napravil iz vrhovima, deloma na brezovo klado med podnožjem

in glavo trde gobe. S prostim očesom je na priloženi fotografiji čitljiv samo tekst št. 1; št. 2 in 3 komaj z povečevalnim steklom. Original bi mogel poslati samo kot paket.

Zagreb 12. II. 36

Dr. Anton Primožič (Ms 173).

Odtенок tretje vrste, najsvetlejši, za katerega najprej ni bilo povsem jasno, čigavemu pisalu pripada (očitno niti Glaserjevemu niti Primožičevemu), je lastnost bodisi oznak na levem robu večine pisem, ki označujejo cele odstavke, bodisi oznak pod posameznimi frazami. Oko vodijo k delom pisem, za katere je na podlagi ujemanja z izborom iz *Slovenca* mogoče domnevati, da jih je označil anonimni dopisnik časopisa. Osem izmed sedemnajstih delov gradiva, ki so citirani v *Slovencu*, je označeno tudi v samem gradivu. Oznak, ki se ne ujemajo z izborom v *Slovencu*, je samo šest, vendar gre v vseh šestih primerih zgolj za podčrtane posamezne besedne zveze in ne cele odstavke, kar velja za prvo varianto, ko so ti tudi citirani v časopisnem članku.

Stritariani za konec dodajam še izgubljeno Stritarjevo pesem (1904):

Vladni svetnik, ta je prava!
Dobrih svetov potrebuje
Vlada; naj od Vas jih čuje;
Bog Vas živi! Čast in slava!

VIRI IN LITERATURA

- Anonimno, 1887: Josip Stritar (Boris Miran). *Slovan* 4/3. 43–45.
Anonimno, 1887: Josip Stritar (Boris Miran). *Slovan* 4/2. 28–30.
Anonimno, 1887: Josip Stritar (Boris Miran). *Slovan* 4/6. 87–92.
Anonimno, 1912: Drug za drugim. *Vrtec* 42/12. 186–92.
Anonimno, 1906: Ondričkov koncert. *Edinost* 31/94. Brez paginacije.
Anonimno, 1901: Dvořakova akademija slovenskega umetniškega društva. *Slovenski narod* 34/284. brez paginacije.
Anonimno, 1913: Pred porotno sodbo. *Slovenec* 44/111. 2–3.
Anonimno, 1939: Stričkov kotiček. *Slovenec* 67/12a. 10.
Anonimno, 1936: Stoletnica rojstva Josipa Stritarja. *Slovenec* 64/55a. 7.
Ivan CANKAR, 1896: Anton Aškerc. *Ljubljanski zvon* 16/10. 623–27.
Tine DEBELJAK, 1936: Stoletnica rojstva Josipa Stritarja. *Mladika* 17/7. 268–69.
Janko GLASER, 1978: *Katalog rokopisov Univerzitetne knjižnice Maribor: Ms 1–Ms 300*. Maribor: Obzorja.
Janko GLASER, 1939: Stritariana v študijski knjižnici v Mariboru. *Glasnik muzejskega društva za Slovenijo* 20. Ljubljana: Jugoslovanska tiskarna.
Bruno HARTMAN, 1978: *Univerzitetna knjižnica Maribor*. Maribor: Obzorja.

- Blaž KAVŠEK, 2018: Didaktična poezija in njeno mesto v literarni zgodovini. *Slavistična revija* 65/4. 629–40.
- Ivo KERŽE, 2018: *Mahničeva estetika in literarna kritika: Magistrska naloga*. Ljubljana.
- Frančišek LAMPE, 1889: Josipa Stritar-ja zbrani spisi. *Dom in svet* 2/8. 176–77.
- Boris MERHAR, 1933: Levstik in Stritarjevo svetožalje. *Levstikov zbornik*. 335–43.
- Urška PERENIČ, 2008: Perspektive empirične systemske teorije z vidika mlajše generacije – doslednost, odprtost, zanesljivost. *Primerjalna književnost* 31/2. 113–35.
- Urška PERENIČ, 2010: Empirično-sistemska raziskovanje literature. Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije.
- Urška PERENIČ, 2013: V prerezu slovenske empirične literarne znanosti. *Slavistična revija* 61/1. 275–84.
- Urška PERENIČ, 2019: Dnevnik kot literarnozgodovinski vir: Tagebuch 1844 Louise Crobath. *Slavistična revija* 67/3. Strani 426–439.
- Jože POGAČNIK, 1963: *Stritarjev literarni nazor*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Jože POGAČNIK, 1985: *Josip Stritar*. Ljubljana: Partizanska knjiga.
- Rokopisna zbirka UKM, Ms 173.
- Anton SLODNJAK, 1958: *Geschichte der slowenischen Literatur*. Berlin: W. de Gruyter & Co.
- Josip STRITAR, 1957: *Zbrano delo, Deseta knjiga, Pisma 1872–1923*. Ur. F. Koblar. Ljubljana: DZS.
- Josip STRITAR, 1894: Nova pota. *Ljubljanski zvon* 14/7. 395–99.
- Josip STRITAR, 1885: Pogovori IV. *Ljubljanski zvon* 5/6. 362–68.
- Josip STRITAR, 1885: Pogovori V. *Ljubljanski zvon* 5/7. 413–17.
- Franc SVETIČ, 1888: Naturalizem. *Ljubljanski zvon* 8/6. 359–64.
- Josip TOMINŠEK, 1906: Josip Stritar: Analiza njegovega življenja in delovanja. *Ljubljanski zvon* 26/6. 332–40.

SUMMARY

In the 1860s and 1870s, Josip Stritar established himself as one of the most respected figures on the Slovenian literary scene, but in the late nineteenth and for the most part of the twentieth century Stritar's reception in Slovenian literary history and criticism was mostly unfavourable. Critiques often consisted of a series of preconceived notions and rarely directly addressed the complexities of his work. They were rather a consequence of different types of collisions between literary and nonliterary systems (the conceptual framework of the article is that of empirical science of literature [ESL]). In the context of ESL, literature is perceived as a social system constantly in interaction with other types of social systems). In the article, I analyze one of the preconceived notions—namely, the refusal to grant Stritar the status of an artist. By analyzing a newspaper article published in *Slovenec* on the 100th anniversary of Stritar's birth (1936), I try to show how the tendentious selection of quotes from the Primožič-Stritar correspondence, coupled with the commentary about the value of Stritar's (un)artistic output, coincides with disillusionment related to the political reality of the Yugoslav project in the 1930s. Another aim of the article is to point out an anomaly in Stritar's *Zbrana dela* (Complete

works). The editor, France Koblar, commented that one of the three poems (the second one) found among the letters in the Primožič-Stritar correspondence had been lost. All three poems were preserved as a transcript of the original, since they were originally carved into pieces of birch bark. Because the transcripts of all of them can be found on the same piece of paper, Koblar's comments about the missing, second poem are peculiar. Beside analyzing the process of (re)evaluating Stritar's literary merit, I therefore try to explain the nature of this lapse of communication between archival material and literary history. At the end of the article I also publish, for the first time, Stritar's poem that was thought to have been lost.